

TERUGBLIK OP VIJF WOELIGE JAREN

IN DE BOSSCHE MONUMENTENZORG

1960-1965

prof dr C. Peeters

De ontwikkeling van de Bossche binnenstad, en dan met name het beleid ten aanzien van de vele monumenten, staat volop in de belangstelling van een ieder. In 1994 wijdde de kring voor geschiedenis en heemkunde, 'De Boschboom' nog een speciaalnummer van zijn *Boschboom-bladeren* (maart 1994) aan dit thema. In dit nummer van 's-Hertogenbosch richten we ons speciaal op de jaren 1960-1965, toen overal in het land eeuwenoude stadsbeelden ten onder dreigden te gaan in het geweld van de 'city-vorming'. Prof dr C. Peeters, destijds werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en belast met de 'inventarisatie' van 's-Hertogenbosch', blikt nog eens terug op die woelige en kritieke jaren.

Op dinsdag 29 november 1960 zat ik met verscheidene collega's van de Afdeling Beschrijving van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, toen nog in Den Haag gevestigd, op de publieke tribune van de Tweede Kamer te luisteren naar de plenaire behandeling van de ontwerp-Monumentenwet, die ruim vijf jaar eerder bij Koninklijke Boodschap aan de Staten-Generaal was aangeboden.

Ademloos zaten wij te kijken en te luisteren zonder nog precies de consequenties te

kennen, laat staan de praktische uitvoering, met name van de artikelen 8, 9 en 20. Artikel 8 bepaalde dat de ontwerplijst van monumenten per gemeente werd vastgesteld door de Rijkscommissies II en IV van de Monumentenraad, respectievelijk belast met de monumentenzorg en de monumentenbeschrijving. De lijst van gebouwen, elk voorzien van redengevende omschrijving en kadastrale tenaamstelling, elk meteen al gedurende twee jaar voorlopig beschermd, werd door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, toegezonden aan Gedeputeerde Staten en de gemeenteraad, die binnen twee maanden verzoeken om toevoegingen of afvoering konden doen. Daarna volgde, overeenkomstig artikel 9, definitieve vaststelling van de lijst door de Minister, die van die verzoeken kon afwijken. Artikel 20 behandelde de beschermde stads- en dorpsgezichten.

Wie de behandeling van het wetsontwerp in Tweede en Eerste Kamer wil nagaan tot de uiteindelijke aanneming op 20 juni 1961, moge ik verwijzen naar het verslag van J.A.C. Tillema, *Schetsen uit de geschiedenis van de monumentenzorg in Nederland* ('s-Gravenhage, 1975), blz. 514-525. Artikel 16 uit het eerste ontwerp, onderhoudsplicht eisende, was toen al fataal geschrapt en een nieuw artikel 16 van heel andere strekking ingevoerd: dat de Minister geen beslissing neemt over een

kerkelijk monument dan in overeenstemming met de eigenaar als er een wezenlijk belang van de godsdienstoefening in het geding is. In de praktijk is de toepassing daarvan al gauw gedenatureerd, want het was bedoeld om de mogelijkheid van veranderingen in het kerkgebouw van liturgische aard open te houden, maar het werd gebruikt om verkoop en afbraak te bereiken.

Het monumentenregister

Hoe werd nu de noodzaak van inventarisatie en registratie van te beschermen monumenten operationeel gemaakt? Hoe waren wij voorbereid? Eigenlijk gebeurde alles langs experimentele weg. Er waren geen criteria voor de keuze van de objecten, er was geen jurisprudentie over eigenaarsbelangen. Een nieuw hoofd van de Afdeling Beschrijving trad in 1961 aan, mr C.A. van Swigchem, die slagvaardig en enthousiast met de kunsthistorici een programma ging ontwikkelen, eerst met proeven van selectie en vaste terminologie in de redengevende omschrijvingen; een jurist en een kadastraal deskundige werden in dienst genomen. Ons verkenningswerk had eigenlijk nog geen vaste basis: het was ondoenlijk om in het toegemeten tijdsbestek van vijf jaar grondige literatuurstudie te plegen, de *Voorlopige Lijst van Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst* (1908-1933) was ten enen male onvoldoende, de *Geïllustreerde Beschrijving* was onvoltooid en soms ook al verouderd (voor Noord-Brabant bestond alleen de *De Baronie van Breda* van Jan Kalf uit 1912). Het voorbereidend werk was dus een sprong in het duister. Het was eigenlijk ook een sprong naar een utopie: de integrale bescherming van het historische dorps- en stedschoon.

Men moet zich, van 1994 uit terugkijkend naar de eerste resultaten van 1961, realiseren dat toen wel al algemeen respect bestond voor de grote kerkelijke en openbare gebouwen, voor de kastelen, paleizen en

grote huizen van adel en patriciaat, uit de middeleeuwen en de zestiende tot eind achttiende eeuw, maar dat voor hun inbedding in een structuur van meer bescheiden en anonieme architectuur nog weinig gevoel bestond. De kleine monumenten, met name het gewone burgerwoonhuis, het bedrijfsgebouw en de boerderij, bestonden alleen in het gezichtsveld van specialistische architecten, bouw- en kunsthistorici.

Voor de Nederlandse boerderij was er al het werk van R.C. Hekker (1957), maar men moet beseffen dat in 1961 alle grote publicaties op woonhuisgebied, van onderzoekers en auteurs als Meischke, Zantkuyl, Janse en Temminck Groll nog toekomstmuziek waren. Zelfs het Bossche huis 'De Moriaan' was in 1959 maar ternaauwernood van afbraak gered en moest zijn geheimen tijdens de restauratie daarna nog prijsgeven en de wettelijke bescherming van één zulk object in de stad vonden de meesten al meer dan genoeg. Hoe kan men dan plotseeling historische verbeeldingskracht en begrip verwachten van bewoners en gebruikers van 'gewone' huizen, vaak zelfs niet eens ouder dan de negentiende eeuw, tijdperk waarvoor waardering pas aarzelend begon?

Dat was eigenlijk het grootste probleem en het meest duistere voor die sprong: had de monumentenbescherming al een plaats in het rechtsbewustzijn van de burger? Neen. Was er gedacht aan de nodige voorlichting? Neen.

Die bleef nog jaren uit. Het ministerie deed er niets aan, zijn ambtenaren gedroegen zich als doorgeefluik voor de formulieren van het register van de rijksdienst, soms met idiote consequenties.¹ De eerste voorlichting ging uit van 'de vijand', het landbouwschap en de middenstandsorganisaties, die goed uitlegden in brochures hoe men zich tegen opname in het monumentenregister kon weren. Tenslotte werd de dienst door het ministerie de vacature voor

een voorlichtingsambtenaar gegund, welke het echter naar eigen voorkeur vulde met een persoon die uit een andere rijksfunctie verlost moest worden.² Pas onder de opvolger kwamen voorlichtingscampagnes van de grond, maar toen was er al veel kwaad geschied.

Door dat gebrek aan introductie en 'public relations' en de daardoor van mond tot mond of brief op brief doorgegeven bestuurlijke en particuliere monumentvrijheid moest de inventarisatie eigenlijk stiekem onder de autoriteiten door plaats vinden. De registrerende kunsthistorici hadden hun eigen netwerken door contact met diensten van gemeentewerken, gemeentelijke streekarchivarissen en soms plaatselijke liefhebbers, van wie ik mij in het bijzonder dokter Ruhe in Hilvarenbeek herinner.

De arme kunsthistoricus

Hoe de vaststelling van een ontwerp-monumentenregister door de twee betrokken rijkscommissies geschiedde, kan men weer nalezen in de al genoemde 'Schetsen' van Tillema, die met anecdotische saveur de gang van zaken in de avondvergaderingen beschrijft, waaraan ik nog kan toevoegen dat de leden, om geen tijd te verliezen, vooraf slechts een karige versterking gebruikten in de vorm van croquetten en chocomel. De kunsthistorici, zo vertelt de auteur, zelf commissielid, 'moesten om te beginnen een bepaald rayon 'uitkammen' en aldus aan de basis van de voorlopige lijst de huns inziens gewenste uitbreiding geven. Alle objecten moesten gefotografeerd worden, vaak zowel binnen als buiten, in de nodig geoordeelde gevallen aangevuld met foto's van oude tekeningen om de oorspronkelijke toestand te kunnen beoordelen.' Wat Noord-Brabant inclusief 's-Hertogenbosch betreft, moge ik toevoegen, werden de duizenden foto's gemaakt door de altijd geduldige en welwillende Gerard Dukker.

'Was eindelijk de documentatie compleet', vervolgt Tillema op blz. 560, 'dan kwam het woord aan de kritiek. Men onderschatte de situatie niet: de eenling-kunsthistoricus, die naar beste weten en vermogen de lijst had samengesteld en systematisch op een 15, 20 borden de honderden foto's had geprikt, tegenover de leden der commissies IV en II (...). Borden werden verwisseld, omgedraaid; de examinandus wierp al zijn kennis en welsprekendheid in de strijd. Die waren wel noodzakelijk, want het zou onverstandig zijn het oppositionele gezelschap te laag aan te slaan.

Hoogleraren, een museumdirecteur, architecten, c.q. bouwkundig ingenieurs, onder voorzitterschap van een geroutineerde burgemeester en met Hotke als joyeuze secretaris en de ernstige Bicker Caarten als tweede secretaris, waren niet altijd een gemakkelijke examencommissie; het was soms bijna unfair: zo velen tegen één. De geijkte topnummers gaven uiteraard weinig moeite; in het algemeen was eigenlijk vrijwel de gehele voorlopige lijst een min of meer uitgemaakte zaak. Maar de vele grensgevallen, die van net-wèl-net-niet, waren uit een oogpunt van menselijke reacties het interessants, omdat daarbij ironie en vervoering, nuchterheid en gevoel, gemakkelijk in botsing kwamen (...). Daarbij de arme kunsthistoricus maar wachten op wat uit het geharrewar van al die eigenwijze oudere lieden tevoorschijn zou komen. Ik heb hem en zijn collega's altijd bewonderd. Eerst als solist het 'veldwerk', het systematisch op trektocht speuren en schiften - waarbij onvriendelijke bejegeningen lang niet zeldzaam waren -, dan de massale aanval van de commissie weerstaan, en ondanks dit alles het bewaren van goede moed, goed humeur en voor de toekomst nieuwe goede voorbeelden.

Bossche beroerten

's-Hertogenbosch was een van de eerste gemeenten van het land welke de twijfel-

achtige eer ten deel viel een uitgebreid monumentenregister te ontvangen. Is het achteraf fout geweest met deze stad te beginnen in plaats van met een kleine gemeente? Maar dan had intussen het gemeentebestuur van 's-Hertogenbosch zich nog krachtiger kunnen mobiliseren tegen de monumentenbescherming, wellicht alvast meer bebouwing onteigend en afgebroken, want in die dagen was het volledig gepreoccupeerd door ambitieuze verkeers-, sloop- en nieuwbouwplannen in het hart van de stad, door een felle begeerte naar een moderne toekomst zonder veel piëteit jegens de relictten van het verleden en hun omgeving. Daartoe behoorde niet alleen een hoeveelheid openbare en kerkelijke gebouwen, maar ook een groot aantal huizen in hun samenhang met een nog gave middeleeuwse stadsstructuur. Op het hele vernieuwingsproces wordt systematisch, kritisch en boeiend teruggeblikt door architect Jos A.J. van der Vaart in zijn beide artikelen in de *Boschboombladeren* maart 1994, te lezen als een studie van karakters, bestuurscultuur, persethiek, blunders en successen in de stedenbouw, publieke moraal en burgerinitiatief. Voor mij als degene die met de monumentenregistratie in 's-Hertogenbosch belast was, vormt het opwindende lektuur en opnieuw komt de boosheid in mij op, zij het getemperd door de mildheid van mijn otium, om de bouwkundige rampen waardoor de stad getroffen of waarmee zij bedreigd is in de jaren zestig zowel vanuit bestuurlijke als particuliere initiatieven. Daar staat het grote genoeg tegenover hier nog eens te lezen hoe uit de Bossche burgerij zelf, niet zelden geholpen door de dagbladpers, het protest opkwam en georganiseerd raakte tegen kaalslag en vandalisme. Hier vind ik ook nog veel nieuws achteraf, want door mijn wat enzame, vooruitgeschoven positie in het veldwerk, ver van het ministerie en noodgedwongen onzichtbaar voor de gemeente, was het al spoedig raadzaam contact met Bossche actiegroepen te mijden en met het *Brabants Dagblad* (met

vriendschappelijk wederzijds begrip) te verbreken, want uitwisseling van informatie over de consequenties van de stedenbouwkundige plannen voor het van rijkswegen in wording zijnde beschermd monumentenbestand en omgekeerd, werd door het stadhuis niet op prijs gesteld en eigenlijk ook niet door ministerie en Rijksdienst, onvoorbereid als alle instanties waren op een goede voorlichting.

Flarden uit een agenda

De inventarisatie van de Bossche monumenten begon ik op even wankel grondslag en in even grote haast als mijn collega's het hun toebedachte deel: eerst wat literatuur vluchtig doorlopen, die voor de grote, al lang bekende monumenten toereikend was, maar voor de woonhuizen weinig anders opleverde dan het bepaald niet bouwhistorisch bedoelde driedelige huizenboek van A.F.O. van Sasse van Ysselst uit 1911-1914 en het boekje *Oude namen van huizen en straten te 's-Hertogenbosch* van Jan Mosmans uit 1907. Het echte werk bestond dus uit het observerend en met bloknoot gewaagd rondwandelen door de stad, het betreden waar mogelijk van achtererven en binnenterreinen, het hier en daar toegang vragen tot de interieurs (met wisselende reacties van de bewoners) en het met de verrekijker vanaf de transen van de Sint-Janstoren naar het dakenlandschap van de stad.

Veel van de dagelijkse voortgang, onderbroken door inventarisatie elders in de provincie (op het platteland met fiets en stafkaart) en andere opgedragen werkzaamheden, ben ik vergeten, maar in oude agenda's vind ik feiten als deze:

Donderdag 29 juni 1961, 11.00 uur. Bezoek aan de heer H.E. Teering, gemeenteopzichter, en de heer Leo Landzaat, speciaal belast met toezicht op woonhuisrestauraties, op Gemeentewerken te 's-Hertogenbosch. Zij hadden reeds op een grote stads-

plattegrond op basis van een kadastrale kaart met arceringen de percelen aangegeven die zij 'monumentwaardig' vonden (een nieuw woord) en andere die zij 'beeldbepalend' (ook nieuw) achtten. Dat was een enigszins clandestiene, maar geweldige steun voor mijn werk. Op woensdag 12 en donderdag 13 juli 1961 hebben wij onze gedachtenwisseling voortgezet met als voornaamste probleem die beeldbepalende elementen, de minst bijzondere huizen, die geen status konden krijgen in de wettelijke

De Markt tussen de Hinthamerstraat en de Kerkstraat. Foto gemaakt t.b.v. de inventarisatie van rijksmonumenten in 1962. Het oude hoekpand van bakker Eickholt (rechts) staat er nog. Het buurpand van Smits is reeds gemoderniseerd. Van deze rij monumentale panden werd alleen het middelste pand met de (náoorlogse) trapgevel op de monumentenlijst geplaatst.

(foto G. Dukker, Rijksdienst v.d. Monumentenzorg)

bescherming, ook met artikel 20 van de wet niet te vangen maar onmisbaar waren voor samenhang tussen de 'echte' monumenten. Al of niet in het register opnemen was de enige keuze, een tussenweg was er niet. In diezelfde maanden juni en juli was ik betrokken bij de voorbereiding en inrichting van de tentoonstelling 'Levend Erfdeel' in het Bouwcentrum te Rotterdam, met de Nederlandse monumentenzorg als onderwerp, waarvoor ir R. Meischke, directeur bij Rijksdienst voor de Monumentenzorg, de teksten schreef, met veel aandacht voor de noodzaak de oude woonhuizen in het land te beschermen als essentiële substantie van de typisch Nederlandse burgerlijke cultuur van het verleden en het meest eigene van onze dorpen en steden. Dat was dus een aardige stimulans voor de registratie-arbeid, die ik daarna voor Den Bosch voltooide, om mij vervolgens aan Breda te wijden, een even hachelijke zaak omdat ook daar de vernieuwingsdrang met doorbraken

en dempingen voor het verkeer al aan het toeslaan was.

Maandag 8 januari 1962. Naar Breda met de heren J. Stapper en ir J. Visser ter voorbereiding van het te beschermen stadsgezicht. Beiden waren stedenbouwkundigen van de rijksdienst, maar van verschillende generatie en smaak. De eerste gaf op zijn ingekleurde stadsplattegronden een afkeurende kruisarcering en grauwe tint aan alle grote gebouwen van na circa 1840 ter aanduiding van hun beeldverstorende werking. Zo waren in Breda Cuypers' Sint-Barbarakathedraal en Van Langelaars Maria-Hemelvaartkerk gebrandmerkt, in Den Bosch Van Vegels Sint-Josephkerk, Dony's Sint-Leonarduskerk, alle grote kloosters en de fabriek van De Gruyter. Visser en ik waren een andere mening toegedaan en de discussies liepen geanimeerd maar heftig op tijdens het rondwandelen.

Postelstraat. Foto gemaakt t.b.v. de inventarisatie van de rijksmonumenten in 1962. Rechts het onlangs gerestaureerde pand De Brabantse Poffer. Op deze plaats was een verkeersdoorbraak gepland. Het monumentale pand zou mogelijk verplaatst worden. (Foto G. Dukker, Rijksdienst v.d. Monumentenzorg).

Woensdag 7 februari 1962. Met Stapper en Visser in 's-Hertogenbosch, alwaar het debat voortgezet. De Gruyter: nee, Sint-Joseph: ja, Dony: vraagteken, kloosters: te weinig stijl, net als die van Tilburg. Intussen legde Dukker de laatste hand aan de Bossche fotografie.

Maandag 19 februari 1962, 16.00 tot 21.30 uur. Behandeling van het ontwerp-monumentenregister voor de gemeente 's-Hertogenbosch in de vergadering van de Rijkscommissies II en IV in Den Haag. De leden zijn in grote meerderheid van mening dat ter wille van het bewaren van de samenhang en gaafheid van meeste binnenstadsstraten het aantal te beschermen woon- en winkelpanden aanzienlijk uitgebreid moet worden en dat ook de huizen met voorgevel uit de jaren 1860 - 1895, gekenmerkt door kroonlijsten, segmentboogvensters met kuien van stucwerk en gevels in schoon werk of met pleisterwerk bedekt, toegevoegd dienen te worden, waartoe ik opdracht krijg.

Maandag 4 juni 1962. De Rijkscommissies behandelen het register voor Breda. In november en december 1962 voeg ik aan het register van 's-Hertogenbosch twijfelend maar gehoorzaam bijna 200 panden toe, zodat het totaal naar de 600 stijgt.³

Maandag 17 december 1962. De Rijkscommissies behandelen het register voor Bergen op Zoom. Intussen wordt in de loop van 1962 voor het Bossche monumentenbestand het moeizame werk van de kadastrale tenaamstelling en nummering verricht.

Weg met de Monumentenwet

Het moet in mei 1963 geweest zijn dat de minister de aankondiging van de geregistreerde Bossche monumenten aan de gemeente, de eigenaren en de hypothecaire schuldeisers heeft toegezonden. Ook gedeputeerde staten ontvingen het hele dossier, maar roerden zich nog nauwelijks. Het gemeentebestuur daarentegen voelde zich totaal overvallen door het neerploffen van dit monumentenregister. Het protesteerde bij de minister met behulp van aanvankelijk geen ander weerwoord dan een rapport van de Vereniging ter Bevordering van de Bouw van Middenstandsbedrijfspannen, die niet lang tevoren geadviseerd had het Bossche winkelareaal als streekverzorgend centrum met meer dan drie kilometer uit te breiden.⁴ Bezig met de inventarisatie in de kleine Brabantse steden en dorpen, heb ik van het rumoer in Den Bosch nauwelijks iets vernomen vóór het einde van het jaar.

Dinsdag 17 december 1963, 9.00 uur.
Bezoek aan het College van B & W van 's-Hertogenbosch op het stadhuis gebracht door mr R. Hotke, hoofddirecteur van de rijksdienst voor de monumentenzorg, ir J. Visser en mij.
'Wie is die lijstemaker eigenlijk, die geveltoerist?', vroeg burgemeester Lambooy. Ja, dat was ik. 'U staat niet realistisch en modern in de wereld. Een modern architect als Oud zou u toch vierkant uitlachen om al die lijsten?', zei hij. 'Burgemeester', zei ik, 'Oud is jaren lang lid geweest van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg en heeft zich actief ingezet voor het behoud onder andere van de grachten van Alkmaar, toen men die in de jaren vijftig wilde dempen'. Wederzijds ietwat verzoenende en hoopvolle gebaren volgden in dit gesprek.

Woensdag 18 december 1963, 10.00 uur. In Breda op het stadhuis gesprek tussen de heren Hotke, Visser en mij ener-, en de burgemeester en de directeur van publieke

werken anderzijds. Ook daar heerste de 'Machbarkeitswahn' van verkeersdeskundigen en stedebouwers, met plannen voor demping van de Haven langs de Prinsenkade ten behoeve van een parkeergarage, verbreding van de eerbiedwaardige Catharinastraat en de bouw van een nieuw stadhuis, dat natuurlijk 'civic centre' moest heten, een typisch Rotterdamse hoogbouw van wel tien verdiepingen naar ontwerp van architect E.H. Kraaijvanger, tussen Beyerd en Vlaszak aan de Boschstraat in het hart van de stad. Tijdens het gesprek werd nonchalant op een maquette met het verschuiven en omdraaien van torengebouwen gespeeld. Daarna een copieus diner in Mirabelle. In de jaren daarna zijn allerlei bouwkundige rampen gevolgd, maar die Rotterdamse toren van hoogmoed is er niet gekomen.⁵
gekomeni

Geveltoerisme

Begin 1964. Hier vertoont de agenda een grote leemte, die het gevolg moet zijn van enige persoonlijke emoties wegens de vijandige reacties uit Den Bosch. Bij geruchte had ik in die tijd vernomen dat de voorzitter van de Bossche Kamer van Koophandel in zijn nieuwjaarsrede die plotselinge monumentenbescherming smalend vergeleek met de bescherming die de Duitse bezetters ons in 1940 boden... Zelfs het woord SS-ers zou gevallen zijn. Dat was voor mij toen reden om af en toe wat triest en te diep in het glaasje te kijken, waarvan men natuurlijk niets vastlegt in een agenda.
De rest van het jaar gaat op aan de voltooiing van het boek over de Dom van Utrecht, dat ik, de zeer oude heer Haslinghuis tot steun, met hem verzorg, aan de herziening van het Brabants deel van het Kunstreisboek en aan inventarisatie op het Brabantse platteland. Wij arme kunsthistorici waren wel een beetje overbelast.

Dinsdag 24 november tot vrijdag 27 november. Behandeling van de reacties van particuliere eigenaren in 's-Hertogenbosch

tegen plaatsing van hun monumenten op de lijst. Het waren er niet eens zo veel en vaak met weinig klemmende redenen.

Dinsdag 16 maart 1965, 20.35 uur. Toevallig hoor ik in een radio-uitzending van de AVRO, terwijl ik in mijn keuken in Den Haag de maaltijd bereid, burgemeester Lambooy spreken over zijn monumentenprobleem. De Monumentenraad had zijn gemeente als testcase voor toepassing van de wet misbruikt. Hij hoopte in Den Haag begrip te ontmoeten voor de gemeentebelangen waarmee het register in conflict was en in een niet geëmotioneerd gesprek een gunstige beslissing te bereiken over reductie van de lijst tot maximaal honderd objecten. Het eten brandt aan.

Inderdaad is vervolgens het ministerie, in de persoon van de staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, drs L. van de Laar, onder meer belast met de sector Monumentenzorg, zich persoonlijk met de affaire gaan bemoeien.

Vrijdag 2 april 1965, 15.30 uur. Bijeenkomst van de Monumentenraad te Voorburg in zijn vergaderzaal (een locatie die eigenlijk de daartoe geleende consistoriezaal van de Gereformeerde Kerk tegenover het kantoor van de Rijksdienst was) met de staatssecretaris en het college van B & W van 's-Hertogenbosch. Na gemeen overleg met alle betrokkenen heeft de staatssecretaris, af en toe een bestraffende blik werpend naar mij (die in Breda zijn dankbare leerling op het Onze-Lieve-Vrouwelyceum was geweest), opdracht gegeven het aantal geregistreerde Bossche monumenten terug te brengen tot ongeveer honderd of zo veel meer als oudheidkundig en kunsthistorisch strikt nodig was.

Vrijdag 9 april 1965, 9.00 tot 18.00 uur. Met de heren Hotke en Meischke van de Rijksdienst naar Gemeentewerken in 's-Hertogenbosch om de eerste hand te leggen aan de inkrimping van het monumentenregister.

Normen en richtlijnen opnieuw vastgesteld. In de daaropvolgende maanden heb ik het register herzien in overleg met de heer Tee-ring, die doodgemoedereerd bleef zeggen dat niet het aantal maar de kwaliteit de doorslag moest geven. Dat wij, ofschoon geen van beiden geboren Boschenaren (hij uit Arnhem, ik uit Breda), elkaar in onze genegenheid voor deze historische stad, zo veel morele steun gegeven hebben, is een van de beste herinneringen uit die jaren. Wij wisten ook wel dat die bescherming geen 'economische worggreep' op de binnenstad was, integendeel. Inmiddels was in de stad het getij al zo ten gunste van de monumenten aan het keren, dankzij initiatieven uit de burgerij zelf, en was er zo weinig particulier beroep aangetekend tegen plaatsing op de lijst, dat wij ons niet behoeften te houden aan een dwangmatige reductie tot 100. Uiteindelijk zijn er 388 gehandhaafd.⁶

De Bossche wildeman getemd

Mijn taak was voltooid. Met de verdere gevolgen en ontwikkelingen had ik geen bemoeienis, hoogstens een incidenteel advies bij het verlenen of weigeren van een sloopvergunning en in de beoordeling van beroepen bij de Raad van State. Verder mocht ik mij weer aan de beschrijving en restauratieproblemen van de Sint-Jan wijden.

Ach ja, het is een geschiedenis van vallen en opstaan, door opa verteld.

Bij deze terugblik is vast te stellen dat het pleit in Breda verloren en in Den Bosch gewonnen is. Het is voor de monumentenzorger een treurige genoegdoening dat hij gelijk had waar hij ongelijk kreeg, daar waar een stadsbeeld voorgoed verminkt is. Maar voor hem is het altijd een vreugde in de Noordbrabantse hoofdstad te komen. Er is nog zoveel !

En na de opmerkelijk vroege actiebereidheid in de eigen burgerij zijn ook de kennis en waardering zowel in het verenigingsleven als in het gemeentelijk apparaat zo gegroeid !

Ja, eens was het geveltoerisme, dat registreren, maar men weet nu zo veel beter wat er achter al die gevels archeologisch en bouw-historisch schuil gaat, en voelt, met het hart, zo veel beter dat het leven (wonen, winkelen, uitgaan, ter kerke gaan, carnaval vieren) bij een historische ambiance gebaat is.

■

Noten

1. Zo werd naar de gemeente Breda en naar het kerkbestuur van de neogotische Maria-Hemelvaartkerk aldaar bericht gestuurd van bescherming van deze kerk met een redengevende omschrijving welke eindigde met de door mij als kanttekening voor intern gebruik bedoelde opmerking: 'Wordt na verkoop aan V & D gesloopt.' Was dit nu tegelijk bescherming en sloopvergunning?
2. Een charmante heer die zijn kantoorvertrek uitrustte met een Perzisch tapijt, een salontafeltje, twee fauteuils en een schemerlamp, in plaats van de barricades op te gaan ter verdediging van het erfgoed.
3. Dat registratiewerk werd verricht te midden van het publiek tijdens zijn inkopen voor Sinterklaas en Kerstmis, en daarna, als het stil werd in de straten, onder het lantaamlicht misschien nog mooier dan overdag, omdat allerlei lelijks dan genadig verdoezeld wordt. Ik logeerde in een kamer boven de wat weemoedige muziek van het mechanisch orgel in Hotel de Postzegel.
4. Een winkelier moet met zijn tijd meegaan. De eigenaar van Hinthamerstraat 4, het winkelpand van de Bossche Koek met het beroemde interieur in klassieke stijl (de zuurtjesflessen opgenomen in Dorische zuilen), zei me: 'Meneer, ik raak hierdoor niet één koek méér kwijt en de meeste toeristen komen het bekijken zonder iets te kopen.'
5. Dat hoogbouwplan voor een stadhuis is kort na 1963 in lucht opgegaan, evenals de burgemeester zelf, die wegens grondspeculatie met voorkennis van een ontwerp-bestemmingsplan ontslag moest nemen.
6. Het was voor mij dan ook niet nodig gevolg te geven aan de suggestie die de heren mr. H. Bergé en architect J. van der Eerden, bemaalde strijders voor de monumenten, mij eerder in 1965 op een warme voorjaarsmiddag bij een glas bier in Centraal op de Markt deden. Zij vonden dat ik luidruchtig ontslag moest nemen bij de rijksdienst omdat ik door mijn werkgevers in de steek gelaten was en omdat zij gezwicht waren voor het gemeentelijk protest.

Stadsbestuur en economie

in het midden van de zeventiende eeuw

dr A.C.M. Kappelhof

Overheid en economisch leven

Historici die zich met de zeventiende eeuw bezighouden zijn doorgaans geneigd het handelen van de overheid ten aanzien van het economisch leven negatief te beoordelen. Daar waar de autoriteiten zich bemoeiden met het bedrijfsleven ging het volgens hen mis. Vaak waren de resultaten van het beleid het omgekeerde van wat in de bedoeling had gelegen. Ambtenaren waren corrupt en liepen de ondernemer voor de voeten. Bedrijven werden op onnodige kosten gejaagd. Een andere veel voorkomende opvatting is dat de overheid niets deed en

tal van zaken, waarvan wij nu vinden dat de overheid ze ter harte moet nemen, zoals onderwijs, sociale zorg en infrastructuur, liet liggen. Sommige auteurs, zoals prof. dr. P.W. Klein, besteden zelfs helemaal geen aandacht aan het functioneren van de overheid. Het enige wat zij te melden hebben is dat de belastingdruk in de zeventiende eeuw steeg en dat dit nadelig was voor de economie.¹

Wat mij erg opvalt is dat bij het noemen van voorbeelden bijna altijd gerefereerd wordt aan de centrale overheid. De lokale overheid blijft bij deze historici buiten beeld. Onderzoek in het oud-stadsarchief